

BERNÁD RITA-MAGDOLNA – MUCKENHAUPT ERZSÉBET

Makulatúrából felismert nyomtatott iskoladráma-töredék Csíksomlyóról

A korábbi évszázadokban az írás, majd a nyomtatás alapanyaga, a hártya és a papír viszonylag drága volt, ezért nagyon megbecsülték, és igyekeztek ezt minél jobban, illetve ha lehetett, többször is felhasználni. A növényi eredetű papírnál nincs arra mód, hogy róla az írást vagy a nyomtatást lecsiszolják – mint az állati bőrből készített íróhártya esetében –, de más módon és más célokra azért hasznosítani tudták. A felhasználás legelterjedtebb és Csíksomlyó kapcsán a mostani vizsgálódás alapját képező formája a már egyszer használt papírnak a kötéstáblák erősítésére történt igénybevétele volt. A selejtpapír vagy makulatúra egyik legnagyobb forrása a nyomda volt. Tartalmát és eredetét tekintve meglehetősen sokrétű ez a selejt, a nyomda levelezésétől kezdve a szedésre kerülő kéziratig, de a legtöbb selejtpapír mégiscsak a nyomtatás során keletkezik. Itt a szedés korrigálását szolgáló ún. kefelevonatok a feladat betöltése után feleslegessé válnak. Nyomatáskor szinte minden munkafázis (beemelés, kilövés stb.) ellenőrzéséhez újra és újra levonatot kell készíteni, amit azután már nem őriznek meg. További jelentős mennyiségű hulladékpapír akkor keletkezik, amikor a munka folyamán felfedezett hibák miatt az elkészült íveket kiselejtezik. A kitűnő minőségű rongypapírt a pergamennel azonos módon a könyvkötéseknél használták fel, például az ívek és a gerinc megerősítéséhez, szennylevélként vagy a kötéstáblák belső felének leragasztására. Később, a könnyű papírlemezből készített táblák elterjedése után a kompaktorok a több rétegben, általában csirizzel összeragasztott selejtpapírral a bőr- vagy pergamenkötéseket merevítették.

Azonos módon jártak el a tipográfusok és kompaktorok a csíksomlyói ferenccsek nyomdájában és könyvkötő műhelyében. Az officina alapítása I. Apafi Mihály (1661–1690) korára esik, amikor a fejedelemség területén hosszabb-rövidebb ideig még nyolc helyen folyt könyvnyomtatás. A 17. század utolsó negyedében és a 18. század elején, 1726-ig, amikor a kolozsvári jezsuita nyomdát létesítették, Csíksomlyón működött az egyetlen erdélyi katolikus tipográfia. A jezsuiták nagyszombati nyomdája mellett ez az egyetlen több évszázadon át működő katolikus nyomda. Alapítása és működése szorosan összefüggött az erdélyi katolicizmus és ellenreformáció megerősödésével és terjedésével. Tevékenysége az erdélyi katolikus székelysége és moldvai

csángókra közvetlenül hatott, azonban az egyetemes magyar kultúrára is komoly hatással volt. A 225 éven keresztül folyamatosan alkotó szellemi műhely kiadványait a magyar művelődéstörténet számos ága tartja számon.¹

A kolostori könyvkötő műhely a 17. század első felében, feltehetően Somlyai Miklós első házfőnöksége idején (1643–1648) kezdhette működését. A műhely 1676-tól kezdődően a 19. század végéig a nyomdával párhuzamosan működött. Itt kötötték be a nyomdában kiadott könyveket, a könyvtár egyes darabjait, de külső megrendelésre is dolgoztak.²

A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség Csíkszeredai Gyűjtőlevéltára és Könyvtára³ csíkszentgyörgyi állományának rendszerezése során, 2019 júniusában a könyvtár munkatársai egy 15. század végi Bibliát találtak. Egyszerű csíksomlyói papírtáblás bőrkötés védi a becses nyomtatványt. A bejegyzések szerint Ferenczi György csíkszentgyörgyi plébános köttette be a könyvet, 1721-ben. A német humanizmus egyik fellegvárában, Nürnbergben 1497-ben kiadott Szentírás restaurálása alkalmával a táblákból nyomtatványtöredékeket emeltek ki.⁴

¹ PAP Leonárd, *A Kájoni (!) János által alapított könyvsajtó működése Csíksomlyón (1675–1900)* = BENEDEK Fidél, *Csíksomlyó (Tanulmányok)*, s. a. r., bev. SAS Péter, a kísérőtanulmányt írta és a bibliográfiát összeállította P. PAP Leonárd OFM, Kolozsvár, Szent Istvánról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány, 2000 (Szent Bonaventura – Új sorozat, 22), 517–518.; MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely: A csíksomlyói ferences nyomdászok emlékére*. Kiállítási katalógus, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2007, 9–10.; BÁNFI Szilvia, *A Kájoni János alapította csíksomlyói ferences kolostori nyomda felszereléséről = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2010*, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2010, 103–142.; MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely Kájoni János korában, Székelyföld, XXIV(2020)*, 8. sz., 72–90.; V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1830*, Bp., MTA Könyvtár és Információs Központ – Kossuth Kiadó, 2021, 193–195.

² MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvkötő műhely (I.) = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, 2., szerk. ÖZE Sándor – MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba–Bp., METEM, 2005 (Művelődéstörténeti műhely, Rendtörténeti konferenciák, 1/2), 521–539. MUCKENHAUPT, *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely. A csíksomlyói ferences nyomdászok emlékére...*, i. m., 10.

³ A Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kilencedik gyűjtőlevéltáraként jött létre a Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár 2016 őszén a csíksomlyói Szent Péter és Pál-plébánia épületében. A levéltárba az alsóki és a felcsíki főesperességekről és plébániákról összegyűjtött iratok kerültek. Az épületben a levéltár mellett 2018-ban egy restauráló műhely is létesült, valamint egy Gyűjtőkönyvtár, ahová 24 csíkszéki plébánia történeti könyvállománya került begyűjtésre, összesen 7000 példány mennyiségben. – BERNÁD Rita-Magdolna, *Plébániai levéltárak III: A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár repertórium*, Gyulafehérvár–Kolozsvár, kiadja a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség és az ELTE Egyetemi Levéltár megbízásából a Verbum Keresztény Kulturális Egyesület, 2021 (Erdélyi Római Katolikus Levéltárak, 6. Sorozatszerk. SZÓGI László és BERNÁD Rita-Magdolna), 9–11.

⁴ Az ősnymtatványt BENEDEK Árpád restaurálta 2019. szeptember–október között. – BERNÁD Rita-Magdolna – MUCKENHAUPT Erzsébet, *Ősnymtatvány a csíkszentgyörgyi plébánia régikönyv-gyűjteményében*, *Lustra*, VII(2020), 2. sz., 50–54.

A töredékeket csirizzel egymáshoz ragasztva a táblák merevítéséhez használta fel Csíksomlyón a könyvkötő barát. A tíz darab azonos tartalmú levél nyomtatott szövegének tükörképe őrződött meg, az információt hordozó papír pedig gyengébb minőségű itatóspapír. Valószínű, hogy Balog Leó ferences tipográfus és kompaktor⁵ a kinyomtatott lapokról a festéktöbbletet itatóspapírral próbálta felszívni, és így keletkezett a töredékek, a selejtek elmosódott tükörképe. Ezért a szöveg legnagyobb része már nem olvasható, azonban a betűtípusok és nyomdai díszek⁶ alapján mégis megállapítható, hogy a makulatúralapok ismeretlen csíksomlyói nyomtatványról őriztek meg jelentős adatokat a magyar művelődéstörténet számára. A mindössze nyolcoldalas kiadvány egy csíksomlyói iskoladráma színlapja, más néven dráma-programja (periocha). A darabot feltehetően 1721-ben adták elő a somlyói diákok Nagy Pál csíki főesperes,⁷ a somlyói Szent Péter és Pál apostolokról nevezett templom plébánosának (*sub auspiciis*), valamint a somlyói ferenceseknek (*cura fratrum*) a védnöksége alatt.

Az erősen rongálódott címlapról a „Regia poesia [...]// Certamine artis [...]// [Sub?]/ Generosis Auspicis Admodum R[everendi Domini]// Pauli [Nagy]// Archi-Diaconi Sedis utriusque Csik, G[yergyó et Kászón]// Supremi (ad Sanctos) Apostolorum (sic!) [Petrum]// & Paulum in Somlyó// pLebanI, Vere patrIs patro[...]// L[...]// Spectabili, Perillustri, Praeclari Nobili ac Suprema Ju[...]// sub cura Reverendorum [...] Fratrum [...]// [...] Ad Conventum Csik Somlyoviensem [...]” szövegtöredéket olvashatjuk.

A kronosztikonnak csak egy része látható a töredéken, amely a korabeli színlapok hagyományát követve minden bizonnyal az előadás évszámát rejti.

A színlaptöredék Csíksomlyó újabb művelődési kincse. Fenti meghatározásunkat a somlyói iskoladrámák ismert kutatói, Pintér Márta Zsuzsanna és Medgyesy S. Norbert is igazolták.⁸ A feltárt lelet minden részletében (szerkezete, szóhasználata, tartalmi felosztása) a 17–18. században kiadott, számos példányban fennmaradt magyarországi jezsuita és piarista iskoladráma-színlapok formáját követi. A lelet azért is jelentős, mert

⁵ Balog (János) Leo testvér Háromszéken született 1665-ben. 1680-ban öltötte magára a rend ruháját. Csíksomlyón hunyt el 1729. január 8-án. Haláláig működött nyomdász- és könyvkötőként Csíksomlyón. – GYÖRGY József, *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj–Kolozsvár, Szent Bonaventura Könyvnyomda nyomása, 1930, 472.

⁶ BÁNFI Szilvia – PAVERCSEK Ilona – PERGER Péter – V. ECSEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, XVII. század, 2. kötet: Kelet-magyarországi és erdélyi nyomdák, Lőcse, Kassa. Tanulmányok és katalógus. Illusztrációk*, Bp., Balassi Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2014 (Hungaria Typographica, II), 155–159, 1188, IV/3, 1191, VIII/1, VIII/3, VIII/4.

⁷ FERENCZI Sándor, *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*, Bp.–Kolozsvár, 2009, 355.

⁸ MEDGYESY S. Norbert, *Levél a színlaptöredékről*, email, 2020. július 8. (A továbbiakban *Levél, 2020. július 8.*)

Csíksomlyóról eddig összesen hét kézíratos drámaprogramot ismert a kutatás: egyrészt az *Actiones Tragicæ* (1776–1780)⁹ drámakötetből és más különálló füzetekből hat előadás színlapját tette közzé Pintér Márta Zsuzsanna és Nagy Szilvia,¹⁰ másrészt Potyó Bonaventura *Mundus redargutus et ex parte Consolatus*¹¹ című, magyar–latin nyelvű utolsó ítélet-játékának (Csíksomlyó, 1742. pünkösöd szombatja) periocháját közölte és elemezte Medgyesy S. Norbert.¹²

A megtalált makulatúralapok a legrégebbi és egyben az első eddig ismert nyomtatott somlyói iskoladráma színlapjának szövegtörredékét őrizték meg. A darab tartalmaz prologust, 9 scénaát és egy argumentumot, azonban latin és magyar nyelvű szövege sajnos olvashatatlan. Epilogusra utaló nyom nem maradt fenn, Chorus szereplését nem jelöli a színlap. A drámaprogram argumentuma a korabeli szokásnak megfelelően a darab cselekményét adja meg rövid leírásban, amely a vizsgált forrás esetében csak töredékesen maradt fenn. Az előadás az egyes tudományágak vitája (certamen) lehetett, amelyet a Judex (Bíró) döntött el. A szerepnevek az egyes tudományágakat és kiemelten a skolasztikus műveltség bölcséleti alapját jelentő hét szabad művészetet jelentik. Az ilyen típusú, kifejezetten oktatási keretek közé sorolható színdarabok gyakran elhangzottak korabeli jezsuita és piarista, majd ferences gimnáziumok színpadjain, elsősorban tanulmányi vizsgák alkalmával. A szerepnevek és szereplők névsorát a szereplők osztályával (például Rhetor), társadalmi (például nobilis) és földrajzi (településnevek) származásával együtt a szintén töredékes *Nomina Actorum* mutatja. A listában a szerepnevek közül Prologus mellett Theologia, Philosophia, Dialectica, Rhetorica, Geometria és Musica biztosan láthatók; Medgyesy S. Norbert a korabeli drámapárhuzamok alapján feltételezi, hogy a Judex (Bíró), az Ephebus (Ifjú) és a Syntaxista / Syntaxis neve is szerepelhetett a szövegben.¹³

⁹ *Actiones Tragicæ sanctissimam domini et redemptoris nostri passionem ac mortem, aliaque sacrae et evangelicæ historiae mysteria lamentabiles casus in ea signatos, divinaeque justitiæ ac misericordiæ exempla piæ Christi-fidelium meditationi et compunctioni scenice proponentes*, Csíksomlyó, 1776–1780. Lelőhelye: Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A VI 6/5274.

¹⁰ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátszásának forrásai és irodalma 1800-ig*, s. a. r. KILLÁN István – PINTÉR Márta Zsuzsanna – VARGA Imre, szerk. VARGA Imre, Bp., Argumentum Kiadó, 1992, 64–69, 72–74., Csíksomlyó Nr. 68., 70., 72–73., 76., 86. Ugyanezen színlapok anyagából a színpadon szereplő diákok névsorát és származási helyét közli és elemzi: NAGY Szilvia, *A csíksomlyói iskolai színjátszás és a korabeli iskoladráma = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009 – I., főszerk. KELEMEN Imola*, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2010, 425–478.

¹¹ POTYÓ Bonaventura, *Mundus redargutus et ex parte Consolatus*. Lelőhelye: Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A VI 9/5277. Különálló, hasáb alakú, füzött irat, 1742, 1–16.

¹² MEDGYESY S. Norbert, *Ismeretlen színi előadás Csíksomlyón az utolsó ítéletről – a Mundus redargutus-dráma periochája és magyar nyelvű szakaszai (1742) = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve VIII.*, főszerk. KELEMEN Imola, Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2012, 217–234. Német nyelvű kiadás: MEDGYESY S. Norbert, *Ein lateinisch-ungarisches Mysterienspiel aus Csíksomlyó über das Jüngste Gericht*, Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 36(107) Jahrgang (2013), 147–167.

¹³ *Levél*, 2020. július 8.

A diákszereplők közül a Theológiát alakító Csedő Dávid, a Philosophiát alakító Szabó József és a Rhetorikát alakító Andrásfi János neve azonosítható, akik – több székely szereplőtársaikkal együtt – nemesi származásúak voltak, amire a *Nobilis* megjelölés utal. A színjátzó diákok származási helyei közül Csíkmindszent, Csíkszentgyörgy, Csíkszentimre, Csíkszentkirály, Gyergyószárhegy és Kézdiipolyán neve azonosítható a fragmentumból. A színjátzó iskolai osztályai közül a Principista, a Parvista Major, a Poeta és a Rhetor látható a színlaptöredéken.

A két kutató szerint Csíksomlyó színházi élete kapcsán azért is különösen fontos ez a lelet, mert „eddig a gimnázium élete mellett elsősorban pasztorális céllal bemutatott misztériumdramákról, moralitásokról, történeti játékokról és mártírdramákról volt tudomásunk, de kifejezetten a tudományokhoz, az iskolai élethez kötődő allegorikus színjáték még nem került elő a zarándokhelyről. A másik érdekesség a nyomtatvány évszáma: 1721, ugyanis ebből az esztendőből maradt fenn az első passiójáték a *Liber exhibens actiones parascevicas...*¹⁴ című kézirat-együttesben”.¹⁵

A csíksomlyói kolostori nyomda működése kapcsán pedig azért is jelentősek ezek a nyomtatott fragmentumok, mert a 18. század elejéről eddig mindössze öt somlyói nyomtatványt ismertünk.¹⁶ A ferences officina a csíkszéki 17. század végi – 18. század eleji kedvezőtlen politikai és társadalmi helyzet következtében (kuruc-labanc zavargások, éhínség, sáskajárás, szárazság, pestisjárvány)¹⁷ bizonyos években kénytelen volt megszüntetni tevékenységét. A színlap töredékének azonosításával bővült a csíki nyomdában a 18. század elején készült művek száma, amelyekről eddig nem volt tudomásunk.

A ferencesek a sok nyomorúsággal teli nehéz időkben is fenntartották a somlyói iskolát: 1719-ben ismét indítottak poézis- és retorikaoktatást, amelyet a rend

¹⁴ *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, szerk., s. a. r. DEMETER Júlia – KILIÁN István – PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó, 2009 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/1), 63–113. Részletes szakirodalommal.

¹⁵ *Levél*, 2020. július 8.

¹⁶ Ezek: Cicero családi levelei (1702) – SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár. II. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Bp., 1885., 2101. sz.; *Lelki Czésze* (1708) – PETRIK Géza: *Magyarország bibliográfiája 1712–1860* i. m., IX. 272.; Helyette: Petrik IX. 272. *Lelki Czésze* (1708/1709) – MUCKENHAUPT Erzsébet, Ízelítő a csíksomlyói kordások „lelki asztaláról”: Makulatúrából felismert szedésváltozat 1708/1709-ből, Csíksomlyóról = *Székely századok. Emlékkönyv Pál-Antal Sándor* 80. születésnapjára, s. a. r. BEREKMÉRI Árpád-Róbert – LÁSZLÓ Lóránt – SEBESTYÉN Mihály – SIMON Zsolt, Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2019, 333–346.; DIRNER T.: *Prima Jesu Societas* (1715) – BAYER Lászlóné et alii: *Magyarország bibliográfiája 1712–1800. Bibliographia Hungariae. V. Pótlások*. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné, Budapest, 1971, 123.; KÁJONI János, *Cantionale Catholicum* (1719). – PETRIK Géza: *Magyarország bibliográfiája 1712–1860* i. m. II. 308.

¹⁷ CSEREI Mihály, *Erdély története 1661–1771*, s. a. r. és a bevezető tanulmányt írta BÁNKÚTI Imre, Bp., 1983., 366.; ENDES Miklós, *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*, Bp., 1994 (az 1938-as kiadás reprintje), 175–180.; CSAKI Árpád, *Egyházi kimutatás az 1719. székegyföldi pestisjárvány áldozatairól* = *Székely századok: Emlékkönyv Pál-Antal Sándor* 80. születésnapjára..., i. m., 116–123.

Balás Ágoston atyára, a syntaxist és a grammatikát pedig Csató Elek atyára bízta.¹⁸ Valószínűleg a két művelt atya oktatói tevékenységével és az oktatás fejlesztésével hozható összefüggésbe az 1721. évi passiójáték és a feltárt certámen bemutatása.¹⁹ Az utóbbi előadás patrónusa, Nagy Pál csíki esperes Nagyszombatban végezte el a teológiát, ahol közelebről megismerhette a jezsuita iskoladrámák hagyományait.

Nagy Pál plébános Kézdiszentléleken született nemesi családban.²⁰ Születési évét az 1717-es évi ditrói püspöki vizitációs jegyzőkönyv alapján következtethetjük ki, amelyben ekkor 40 évesként említik, aki 12 éve már pap, tehát 1677-ben születhetett, és 1705-ben szentelték pappá.²¹ A kolozsvári gimnáziumban tanult 1695-ben, majd Nagyszombatban folytatta tanulmányait. Ugyanitt 1699-ben filozófiából szerzett bakalaureátust. A magyarországi diákok külföldi tanulmányainak adattáraiból tudjuk, hogy 1703. július 19-én diplomázott teológiából Olmützben.²² A gyulafehérvári püspökség legelső, kéziratos papi kimutatása és a szintén legelső ditrói vizitációs jegyzőkönyv szerint 1711–1721 között Ditróban volt plébános.²³ Nincsenek forrásaink arra vonatkozóan, hogy a szentelési éve (1705) és Ditróban való első említése (1711) közötti időszakban hol tevékenykedett. A feltárt ősnymtatvány possesszorának, Ferenczi György csíkszentgyörgyi plébánosnak kortársa és felettese volt. A csíksomlyói Szent Péter és Pál-plébánia legelső anyakönyvének (1712–1751) feljegyzései alapján igazolható, hogy 1721-től Csíksomlyón dolgozott plébánosként, valamint Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főesperese volt ugyanekkor egészen 1727-ig.²⁴ A Szent Péter és Pál-templomhoz tartozó plébániát ő építtette 1724 körül.²⁵ 1725-ben éneklőkanonoki kinevezést kapott. 1728-tól Gyulafehérvárra került plébánosnak, és itt is halt meg 1735-ben.²⁶

¹⁸ BÁNDI Vazul, *A Csíksomlyói Róm. Kath. Főgimnasium története*. A Csíksomlyói Róm. Kath. Főgimnasium Értesítője az 1895–96. tanévről, Csik-Szereda, Györgyjakab Márton Könyvnyomdája, 1896, 5–6.; ANTAL Imre, „Tisztesség adassék”: *Lapok a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium történetéből*, Csik-Szereda, Pallas-Akadémia, 1994, 16–17.; SÁVAI János, *A csíksomlyói és a kantai iskola története*. Szeged, Kiadja az Agapé Kft. Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 1997, (Documenta missionaria, II/II), 79–81.

¹⁹ GYÖRGY, *i. m.*, 473, 486–487.

²⁰ *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek*. I. 1727–1737, közléteszi Kovács András és Kovács Zsolt, Kolozsvár, 2002, 25.

²¹ GYFL Érseki Levéltár: Visitationes Canonica, 1. doboz, 1. kötet, 1711–1779, 114. old.

²² VARGA Júlia, *A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatótsága 1641–1773 (1784)*, Bp., 2007 (Felsőoktatástörténeti kiadványok új sorozat, 6), 101.; VARGA Júlia, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemén és akadémiáin 1560–1789*, Bp., 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 12), 209.

²³ GYFL Érseki Levéltár: Visitationes Canonica, 1. doboz, 1. kötet, 1711–1779, 26. old., 193. old.

²⁴ GYFL Káptalani Levéltár, II. 1/c. Vegyes Iratok, 14. doboz, 7110a.; Román Állami Levéltár Hargita Megyei Hivatala: 47. sz. fond, 647. lelt. sz. Csíksomlyói Római Katolikus Plébánia Anyakönyve 1712–1751.

²⁵ GYFL Csíkszeredai Gyűjtőlevéltára: Csíksomlyói Plébánia Iratai, Somlyói papok névjegyzéke 1653–1907. 561/g. 1. doboz.

²⁶ Vö. *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek...*, *i. m.*, 25.; FERENCZI, *i. m.*, 355.

A somlyói iskoladrámák eredeti kéziratban kutathatók a Ferences Kolostorban és a Csíki Székely Múzeum Régikönyv Gyűjteményében.²⁷

A hordozókönyv és possesszorai

A hordozókönyv tanulmányozása során megállapítottuk, hogy a felfedezett kiadvány a Nürnbergben 1497-ben kiadott négykötetes Szentírás harmadik kötete, amely tartalmazza az Ószövetség prófétáinak könyveit Nicolaus de Lyra (1270/1275–1249) postilláival. Benne a ferences egzegéta és párizsi tanár a Biblia szó szerinti értelmét vizsgálta. Az utóbbi szövegét magyarázza, olykor cáfolja Paulus Burgensis (1350–1435) spanyol püspök és Matthias Doering (1390–1469) ferences teológus. Ezekhez csatlakoznak Guillelmus Brito (1165–1226) francia történész kijelentései.²⁸

A 15. század legtermékenyebb német nyomdása és legnagyobb könyvkereskedője, Anton Koberger nyomtatta ki a Bibliát.²⁹ Koberger szülővárosában raktárt és könyvesboltot tartott fenn. Mint könyvkereskedő és üzletember köttette be saját, valamint más nyomdászok kiadványainak egy részét, feltehetően a nagyobb haszon

²⁷ MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*: Könyvleletek 1980–1985, Bp.–Kolozsvár, 1999, 24–25, 106–107, 112–125.; Újabb szövegkiadások: „*Nap, hold és csillagok, velem zokogjatok!*” *Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*, szerk. DEMETER Júlia, utószó PINTÉR Márta Zsuzsanna, ford. KILIÁN István, Bp., Argumentum Kiadó, é. n.; *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, szerk., s. a. r. DEMETER Júlia – KILIÁN István – PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó, 2009 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/1); *Ferences iskoladrámák II. Csíksomlyói passiójátékok 1740–1750*, szerk. DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia – KILIÁN István – MEDGYESY S. Norbert – PINTÉR Márta Zsuzsanna – KÖVÁRI Réka – MISKEI Antal, Bp., Balassi Kiadó, 2021 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/2); *Ferences iskoladrámák III. Csíksomlyói passiójátékok 1751–1762*, szerk. DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia – MEDGYESY S. Norbert – PINTÉR Márta Zsuzsanna – KÖVÁRI Réka – MISKEI Antal, Bp., Balassi Kiadó, 2021 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/3); *Ferences iskoladrámák IV. Csíksomlyói passiójátékok 1763–1774*, szerk. DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna, s. a. r. DEMETER Júlia – MEDGYESY S. Norbert – PINTÉR Márta Zsuzsanna – KÖVÁRI Réka – MISKEI Antal, Bp., Balassi Kiadó, 2022 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/4).

²⁸ Teljes címe: *Biblia. Cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering.* – Nicolaus de Lyra: *Contra perfidiam Iudaeorum.* Pars 3. Nürnberg: Anton Koberger, 6. Sept. 1497. – *The Illustrated Incunabula Short Title Catalogue the international database of 15th-century European printing created by British Library with contribution from insitutions worldwide* (ISTC). ib00619000 = <http://www.bl.uk/catalogues/istc>; *Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Hrsg. von der Kommission für den Gesamtkatalog des Wiegendrucke.* (GW). Bd. 1–7., 8 (Lief.1.) Leipzig 1925–1940.; Band 8–. [in progress]. Stuttgart, Berlin, New York, 1972–. 4294 = <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de>

²⁹ Oscar HASE, *Die Koberger: Eine Darstellung des buchhändlerischen Geschäftsbetriebes in der Zeit des Überganges vom Mittelalter zur Neuzeit*, Leipzig, 1885, 17–30.

érdekében.³⁰ A nagy könyvtárak régikönyv-gyűjteményeiben szép számmal vannak képviselve a Koberger-nyomtatványok és kötések. Hargita megyei könyvtárakban és a Csíki Székely Múzeum gyűjteményének csíksomlyói ferences állományában Anton Kobergernek 23 kiadványa³¹ és kilenc kiadói kötése őrződött meg.³²

Az 1497-es nürnbergi kiadvány példányait világviszonylatban 183 különböző gyűjteményben őrzik, a legtöbb példány a német nyelvterületen található. Hazai gyűjteményekben ritkábban fordul elő. Így második kötete kutatható a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban,³³ negyedik kötete pedig a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében.³⁴ Az utóbbi a somlyói ferencesek könyvtárából származik. A harmadik kötetből eddig csupán a bemutatott csíkszentgyörgyi példányt ismerjük, Romániában unikum. Az első kötetből a hazai kutatók még nem jeleztek példányt.³⁵

Posszesszorok

A kötetet olvasható bejegyzések:

A felső tábla belső oldalán: *Compactus hic liber est Industriae R. P. Georgy Ferenczy 1721.*

Az A1 jelű levél rektóján: *Ecclesiae Csik Sz[ent] Gyorgyiensis.*

A C1 jelű levélen: *Ecclesiae Csik Sz[ent] Görgyiensis.*

³⁰ Hellmuth HELWIG, *Verlegereinbände im 15. und 16. Jahrhundert = Archiv für Buchbinderei* 38, 1938, 83–84.; Ernst KYRISS, *Verzierte gotische Einbände im alten deutschen Sprachgebiet*, 1–4. Bd., Stuttgart, 1951–1958, Textband 20–27., 54., 90–102.; ROZSONDAI Marianne, *Anton Koberger működése és a Koberger-kötések problémája*, Bp., 1978 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 6 [81], Új sorozat), 13–33.; Otto MAZAL, *Die Einbandkunde: Geschichte des Bucheinbandes*, Wiesbaden, 1997, 125–127.

³¹ MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei: Könyvleletek 1980–1985*, Bp.–Kolozsvár, Balassi Kiadó – Polis Könyvkiadó, 1999. Adattár II. 4, 5, 18, 23, 26, 27, 29, 32, 48, 51, 55, 63, 66, 70, 71.; Uő: *A csíksomlyói ferences kolostor egykori könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye: Ősnymtatvány-kutatás Csíksomlyón = Kájoni János: Sacri Conventus Diversorum Authorum, praesertim Ludovici Viadanae [...] (Mikháza, 1669) tanulmánykötete*, Dévai Szent Ferenc Kiadó Kft., 2015. 58–121.; Uő, Újabb ősnymtatvány azonosítása a Csíki Székely Múzeum somlyói ferences állományában, = *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve IX*, Csíkszereda, 2013. 177–190.

³² MUCKENHAUPT Erzsébet, *Anton Koberger kiadói kötési a csíksomlyói ferencesek könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteményében*, = *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve VIII*, Csíkszereda, 2012, 235–256.

³³ Elena-Maria SCHATZ – Robertina STOICA, *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*, București, CIMEC-Institutul de Memorie Culturală, 2007, B-86.

³⁴ MUCKENHAUPT, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei...*, i. m. Adattár II. 29.

³⁵ Magyarországon a Budapesti Piarista Központi Könyvtárban, a Gyöngyösi Ferences Könyvtárban, a Kalocsa Érseki Könyvtárban, a Pécsi Egyetemi Könyvtárban és a Váci Egyházmegyei Könyvtárban kutathatók a harmadik kötet példányai. – *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*, ed. Géza SAJÓ et Erzsébet SOLTÉSZ = *Colligenda materia et identificandis incunabulis socii ferunt* Csaba CSAPODI et Miklós VÉRTESY. 1–2. Budapestini, in aedibus Academiae Hungaricae, 1970, 671.

A lapjain látható 16. századi latin nyelvű széljegyzetek a könyv korábbi, első két tulajdonosára vagy olvasójára utalnak. Az ősnymtatvány első név szerint ismert possesszoráról és bekötetőjéről, Ferenczi György papról ismeretes, hogy nemesi származású volt, Nagyszombatban tanult, és 1719. szeptember 4-én szerzett doktori fokozatot teológiából.³⁶ Az 1721-es évi csíkszentgyörgyi püspöki vizitációs jegyzőkönyvben szerepel a neve (*Georgius Ferenczi*), ekkor már az egyházközség papja, 31 éves, és itt is megemlíti, hogy Nagyszombatban szerzett doktori fokozatot.³⁷ A csíkszentgyörgyi plébánosi székben Antalfy Jánost, a későbbi erdélyi püspököt követi.³⁸ A faluban mindössze 10 évet szolgált lelkipásztorként, mivel 1727-ben egy botrányos kimenetelű és egyházilag szabálytalan ördögűzést végzett, ami miatt feltételezhetően a püspök felfüggesztette.³⁹ Neve ettől az évtől kezdve nem fordul elő a püspöki levelezésekben; 1731-ben már az egyházközségben más pap teljesít szolgálatot (Kiss György). Az 1690 körül született Ferenczi György, aki ezt az ószövetségi kötetet a 18. század elején birtokolta, és akitől az ősnymtatvány az egyházközség tulajdonába jutott, nem azonos azzal a Ferenczy Györggyel, aki 1634–1641 között az erdélyi püspökség vikáriusa volt.⁴⁰ Ferenczi vélhetően a nagyszombati képzés időszakában szerezhette meg a művet, amelyet – teológiai tanulmányait követően hazakerülve – Csíksomlyón újrakötetett. A könyvszerető plébános könyvtárának még egy kötetét ismerjük: a csíkszentgyörgyi Illyés István esztergomi kanonok *Catekizmus avagy Lelki tej* című, Nagyszombatban 1697-ben, az Akadémiai Nyomdában kiadott népszerű papi kézikönyve a csíksomlyói katolikus gimnázium gyűjteményébe került.⁴¹ Magas fokú képzése, kapcsolatai és tanulmányi célú utazásai révén hozzájutott a kor jelentősebb kiadványaihoz, amelyek különös értékkel bírtak számára.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvben 1731-ben megjegyzik egy 126 kötetből álló csíkszentgyörgyi plébániai könyvtár létét is, sajnos a címek említése nélkül.⁴² Ez a könyvgyűjtemény 1743-ban már 146 tétellel jelenik meg a vizitációs jegyzőkönyvben, ahol összegezve említik meg a bibliákat és a szükséges teológiai műveket („*Biblia sacra et libros necessarios Theologos et Concionatores*”), a pontos címek meghatározása nélkül.⁴³

³⁶ BOGNÁR Krisztina – KISS József Mihály – VARGA Júlia, *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*. Bp., 2002 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből. 25), 235.

³⁷ GYFL: *Canonica Visitationes*. 1721. 1. doboz. 1. kötet. 206.

³⁸ JAKUBINYI György, *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. Kolozsvár, 2010. 33.

³⁹ BÁRTH Dániel, *Exorcizmus és erotika: Egy XVIII. századi székegyházi ördögűzés szokatlan körülményei*, Kecskemét, 2008, 24.

⁴⁰ JAKUBINYI, *i. m.*, 31.

⁴¹ MUCKENHAUPT Erzsébet, *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a. I. (1498–1710)*. Csíkszereda, 2009 (A Csíki Székely Múzeum Gyűjteményei. 1), 132.

⁴² GYFL: *Canonica Visitationes*. 1731. 1. doboz. 3. kötet. 150v–151v.

⁴³ GYFL: *Canonica Visitationes*. 1743. 2. doboz. 5. kötet. 1019.

Az ősnymotatvány fennmaradását az 1823-as évi püspöki vizitációs jegyzőkönyv is említi az ívrét (*in folio*) méretű könyvek között, ahol a 9. tételnél *Commentarium in Prophetas V. Foederis litt. Gott.* leírással jegyzik fel. A feljegyzésből az ószövetségi próféták könyveinek értelmezését véljük felfedezni, ami mellett az azonosításhoz szükséges gótikus betűtípust is megemlítik.⁴⁴

A csíkszentgyörgyi plébánia egyik, a 20. század első évtizedeiben összeállított, datálatlan és töredékesen fennmaradt könyvleltárában ez a mű „*Postillák*” elnevezés alatt szerepel a 69. tételsornál. Kiadási év, az akkori ismerethiányosságok miatt, itt sem szerepel a táblázatban.⁴⁵

Az 1968-ban készült könyvleltárban a 184. tételnél szerepel „*Liber prophetarum*” címmel, ahol tévesen 1600 körüli kiadványként tüntetik fel és megjegyzik a jelzetét (207.).⁴⁶ Ez – a füzetcímkére tollal jegyzett és ragasztóval a kiadvány gerincéhez rögzített – könyvjelzet ma is megtalálható a kötetben.

Egy évtizeddel később, az 1979-es leltárban a 108. sornál ugyanazzal a „*Liber prophetarum*” címmel szerepel és az előző leltár hibás keltezési dátumával, amit egy szintén téves keletkezési hellyel (Buda) egészítenek ki.⁴⁷

Összegzésként az ősnymotatvány megléte kétségkívül igazolja az erdélyi katolikus plébániák írott és nyomtatott kulturális örökségének továbbélését, és ösztönző hatásával elkötelezettebbé teszi a szakmai kutatóközönset. Az elmúlt korok egyes könyvkötései valóságos kincsesbányák a kutatók számára, és olyan szolgálatot tehetnek a könyvtörténettel foglalkozóknak, mint amelyet a föld vagy a középkori műemléktempom a régészeknek.⁴⁸ A táblák felbontása vagy szétáztatása folyamán felbecsülhetetlen értékű kéziratok, oklevelek, kódexek és nyomtatványok részei kerülhetnek elő. Ennél is fontosabbak azok a nyomtatványok és kéziratok, amelyek korábról teljességgel ismeretlenek voltak a kutatók számára, mint például a jelen dolgozatban bemutatott csíksomlyói színlap töredékei.

⁴⁴ GYFL: Canonica Visitationes. Csíkszentgyörgy, 1823. 26.

⁴⁵ GYFL CSGYL: Csíkszentgyörgyi Plébánia Iratai. 514/d. 3. doboz. Gazdasági Iratok, Leltárak. Könyvleltár, 20. század első fele.

⁴⁶ GYFL CSGYL: Csíkszentgyörgyi Plébánia Iratai. 514/d. 3. doboz. Gazdasági Iratok, Leltárak. Könyvleltár, 1968.7.

⁴⁷ GYFL CSGYL: Csíkszentgyörgyi Plébánia Iratai. 514/d. 3. doboz. Gazdasági Iratok, Leltárak. Könyvleltár, 1979. 4.

⁴⁸ MEZEI László, *Fragmenta Codicum: Egy új forrásterület feltárása (1974. január – 1975. július)*, MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei, 30(1978), 65–66.